

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.3

Д. О. Безzubов,
доктор юридичних наук, доцент

Н. О. Армаш,
доктор юридичних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА ПРИ ВИЗНАННІ ДОГОВОРІВ НЕДІЙСНИМИ

У статті розглядається проблема застосування норм матеріального права при визнанні договорів недійсними. Аналізуються останні судові справи щодо даної проблематики. Розглядається теорія господарського права та практика застосування норм матеріального права судами. Досліджуються погляди науковців на проблематику застосування норм матеріального права. Визначаються напрями подальших наукових розробок в проблемі застосування матеріальних норм права.

Ключові слова: уніфікація, норма права, матеріальна норма права, договір.

Д. А. Безzubов, Н. А. Армаш

К вопросу унификации применения норм материального права при признании договоров недействительными

В статье рассматривается проблема применения норм материального права при признании договоров недействительными. Анализируются последние судебные дела по данной проблематике. Рассматривается теория хозяйственного права и практика применения норм материального права судами. Исследуются взгляды ученых на проблематику применения норм материального права. Определяются направления дальнейших научных разработок в проблеме применения материальных норм права.

Ключевые слова: унификация, норма права, материальная норма права, договор.

D. Bezubov, N. Armash

On the issue of the unification of the application of substantive law on recognition of contracts null and void

The problem in the application of substantive law on recognition of contracts null and void. Analyzes recent court cases on this subject. Served theory and practice of business law application of substantive law courts. Served views of scientists on issues of application of substantive law. Identify areas for further scientific research into the problem of application of substantive law.

Key words: standardization, rule of law, substantive law, contract.

Постановка проблеми та її актуальність.

Питання критеріїв визнання господарських договорів недійсними стало останнім часом каменем спотикання і у теоретиків, і практиків. Неоднакове застосування норм матеріального права в рішеннях господарських судів ясно вказує на існуючу проблему розробки та впровадження чітких критеріїв та орієнтирів для суддів у пи-

таннях визнання правочинів за участі суб'єктів господарських відносин недійсними.

Аналіз досліджень і публікацій. В науці господарського права такими питаннями в різні часи займалися О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, С. А. Подоляк, Р. Б. Прилуцький, В. С. Щербина та інші науковці.

Проте, проблема залишається, відтак, **метою** даної статті є пошук оптимальних моделей вирішення спорів про визнання правочину в господарських правовідносинах недійсним та, як наслідок, уніфікація судової практики в цьому питанні.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, треба зауважити, що на господарські правовідносини в частині договірних відносин поширюють норми і правила Цивільного кодексу України, зокрема, ст. 203. «Загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину» та ст. 215. «Недійсність правочину». У частині першій статті 203 ЦК наведено вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину: зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей. Не дивлячись на чіткість та зрозумілість положень вказаних норм Цивільного кодексу, на практиці в судах виникають складнощі з їх застосуванням.

З цього приводу ґрунтовний аналіз Інформаційного листа ВГСУ № 01-8/211 від 07.04.2008 р., в якому остаточно вирішено питання щодо співвідношення ЦК України та ГК України в частині недійсності правочинів (зобов'язань) дано в дослідженні Андрія Гука [1]. Зокрема, він вказує: «ЦК України містить загальні правила про недійсні правочини - правочини, які не створюють тих наслідків, на які вони направлені (частина перша статті 216 ЦК України), при цьому поділяє їх на два види: нікчемні (частина друга статті 215 ЦК України) та оспорювані (частина третя статті 215 ЦК України), принципова відмінність між якими полягає в тому, що нікчемний правочин є недійсним в силу закону, а оспорюваний стає недійсним вна-

слідок прийняття судового рішення, яке має зворотну силу у часі (стаття 236 ЦК України). ГК України зазначеного поділу не передбачає, а натомість у суперечності із ЦК України фактично розглядає як оспорювані (частина перша статті 207 ГК України [2]) всі ті зобов'язання, які виникають з правочинів, які за ЦК України є нікчемними. У частині другій статті 207 ГК України вживається термін «нікчемна умова», але визначення відповідного поняття відсутнє. Таким чином, стаття 207 ГК України не містить особливостей регулювання господарських відносин, а містить загальні правила про недійсність господарських зобов'язань, які суперечать ЦК України як за термінологією, так і за змістом. Тому стаття 207 ГК України відповідно до абзацу першого частини другої статті 4 ЦК України, абзацу другого частини першої статті 4 ГК України застосовуватись не може».

Відповідно статті 203 ЦК зміст правочину не може суперечити кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Частина 1 статті 251 ЦК зазначає, що підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 кодексу [3].

Отже, у вищезгаданій статті визначаються загальні правові засади визнання правочину недійсним. Такими засадами ЦК визнає факт недодержання однією стороною чи всіма сторонами вимог, встановлених частинами 3, 5, 6 ст. 203 ЦК, тобто вимог щодо волевиявлення учасника правочину, щодо настання реальних правових наслідків правочину, щодо недопу-

стимості порушення правочиною, вчинюваним батьками, інтересів малолітніх дітей. Тобто порушення вимог закону, допущені стороною (сторонами) після укладення правочину, не можуть спричинити його недійсність, а призводять до інших правових наслідків, передбачених законом.

Недійсність правочину може наступати лише за певні порушення закону. Недійсність господарських договорів за своїм змістом, формою та спрямованістю являє протиправний правочин, який порушує конкретну або загальну норму права і призводить до наслідків, які властиві будь-якій неправомірній дії, а саме недопущенню збереження їх у силі й результати який настав, відновленню стану відповідного закону. Згідно з ГК України (ст. 174), господарські зобов'язання виникають із господарських договорів (та інших угод), тобто вони пов'язані між собою певним правовим зв'язком [4, с. 107].

В той же час, Вищим господарським судом України іноді допускається неоднакове застосування ч. 1 ст. 203 та ч. 1 ст. 215 Цивільного кодексу України.

Як приклад наводимо судову справу, що розглядалась у 2015 році. «Між Особа_1 та Особа_2 було укладено договір застави майнових прав № 43-05/3-4 від 24.12.2007 р., але, Особа_1 в односторонньому порядку, на підставі ст. 601 ЦК України, здійснило зарахування зустрічних однорідних вимог згідно з листом № 27/11-01-83 від 07.10.2010 р., у зв'язку з чим на час укладання спірного договору цесії зобов'язання Особа_1 перед Особа_2 за договором про заставу були відсутні. Пункт 4 договору передбачає, - «Новий кредитор підтверджує, що ознайомлений із фактом наявності договору застави № 43-05/3-4 від 24.12.2007 р. та фактом припинення обтяження за цим договором у зв'язку із припиненням зобов'язання Первісного кредитора за договором про надання кредитної лінії № 43-05/К від 06.05.2005 р. шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог за заявою первісного кредитора. Сторони домовились, що усі ризики, пов'язані із невизнанням дійсності права вимоги Боржником у зв'язку із невизнанням факту

заліку зустрічних однорідних вимог, несе новий кредитор». В Постанові Харківського апеляційного господарського суду від 22.12.2014 р. № 922/2126/14, яке залишено без змін Постановою Вищого господарського суду України від 03.03.2015 р. в аналогічній справі № 922/2126/14 встановлено, що на час укладення тотожного спірному договору цесії № 05/12 від 30.05.2011 р., майнові права, що передавались за цим договором, не були обтяжені відповідно до діючого законодавства, оскільки 07.10.2010 р. зобов'язання Особа_1 перед Особа_2 за договором про надання кредитної лінії № 43-05/К від 06.05.2005 р. (в забезпечення якого і було укладено договір застави майнових прав № 43-05/3-4 від 24.12.2007 р.) були припинені в порядку ч. 2 ст. 601 ЦК України шляхом заліку зустрічних однорідних вимог. При цьому, односторонній правочин, вчинений Особа_1 заявою № 27/11-01-83 від 07.10.2010 р. щодо припинення своїх зобов'язань боржника за договором про надання кредитної лінії № 43-05/К від 06.05.2005 р. шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог визнано не-дійсним в судовому порядку лише 17.09.2013 р. Тобто на час укладення спірного договору відступлення права вимоги у сторін були відсутні відомості про наявність у Особа_2 прав іпотекодержателя майнових прав, що були відступлені. Таким чином, наступне визнання угоди недейсною не скасовує того факту, що на день укладення договору про відступлення права вимоги (цесії) № 05/12 від 30.05.2011 р. будь-які правові перешкоди у розпорядженні правом були відсутні, не існувало заборон або обтяжень.

В п. 2.3. Постанови Пленуму ВГСУ йдеться: «Якщо, вирішуючи господарський спір, суд встановить, що зміст договору, пов'язаного з предметом спору, суперечить законодавству, чинному на момент укладення договору, він, керуючись пунктом 1 частини першої статті 83 ГПК, вправі за власною ініціативою визнати цей договір недейсним повністю або у певній частині із застосуванням за необхідності й наслідків визнання недейсним нікчемного правочину (абзац другий частини п'ятої статті 216 ЦК України). Реалізація господарським судом

цього права здійснюється незалежно від наявності відповідного клопотання сторони (на відміну від припису пункту 2 частини першої тієї ж статті ГПК)» [5]. Таким чином, положення статей 203 та 215 Цивільного кодексу України містять загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину та підстави визнання правочинів недійсними, в сукупності з наявними в матеріалах справи фактами можна прийти до висновку, що на день укладення договору про відступлення права вимоги (цесії) № 05/12 від 30.05.2011 р. будь-які правові перешкоди у розпорядженні правом були відсутні, не існувало заборон або обтяжень.

Аналіз наведених нормативних підстав недійсності правочинів та її наслідків дає можливість дійти висновку, що інститут недійсності має на меті повне скасування правочину саме як юридичного факту а його застосування має приводити до відновлення стану, який існував до укладення правочину, який суперечить законодавству. Наслідком визнання правочину недійсним є недійсність зобов'язання, породженого таким правочином [6]. Одним із головних параметрів порядку системи господарський договір є істотні умови договору. І це підтверджує частина перша статті 180 ГК України: «Зміст господарського договору становлять умови договору», тобто із впевненістю можна стверджувати, що соціально-правова система господарський договір, в котрій неузгоджені істотні умови договору (порушені параметри порядку) має певний юридичний дефект - невизначеність змісту, який і визиває його недієздатність. І саме ця недієздатність і не дає законодавцю можливості визнавати існування таких договорів, робить їх недійсними з моменту укладення, тобто нікчемними [7, с. 153].

Наковці підкреслюють, що виявлені проблеми «з одного боку, – це загальні проблеми невирішеності питання про поняття, правову природу й місце господарського договору у системі права, про співвідношення між ЦК і ГК, що спонукає судову практику розглядати ГК як певний додаток до ЦК. Хоча у ст. 4 ГК чітко зазначено, що ГК не регулює майнових відносин, що регулюються ЦК, а особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарюван-

ня визначаються цим кодексом. Тому, і це друга сторона проблеми, ГК повинен містити більш досконалі положення саме про подібні особливості. Зміст ст. 207, 208 ГК не відповідає цій вимозі. За цілою низкою положень вони є суперечливими і вимагають внесення докорінних змін і доповнень [8, с. 51].

Висновки. Підняті проблеми прямо вказують на системні недоліки в самому законодавстві та неоднозначне розуміння термінології в теорії. Відтак, пропонується внесення змін та доповнень в Господарський кодекс України в частині вимог до укладення договорів та порядку визнання їх недійсними для уникнення колізії і, як наслідок, неоднакового застосування господарськими судами матеріальних норм права.

Література

1. Гук А. Деякі питання недійсності правочинів в контексті судової практики / А. Гук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2364/Huk_Deiki%20pytannia%20nediisnosti%20pravochyniv%20.pdf;jsessionid=4802655B88A3B0DF989ABE7C6F053029?sequence=3
2. *Господарський кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144 [зі змін. та допов.].
3. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356 [зі змін. та допов.].
4. *Давидова І. В.* Недійсність господарського договору за законодавством України / І. В. Давидова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 107-110.
5. *Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними:* постановою Пленуму ВГСУ від 29 травня 2013 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>
6. *Смола С. В.* Визнання недійсним припиненого правочину: аналіз практики вищих судів / С. В. Смола [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу: <http://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/279659/>

7. *Подольак С. А.* Неукладеність господарських договорів – погляд зблизька / С. А. Подольак // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 151-154.

8. *Прилуцький Р. Б.* Щодо проблеми визнання господарських договорів недійсними / Р. Б. Прилуцький, А. А. Зерниченко // Юридична наука. – 2014. – № 2. – С. 51.

References

1. *Guk A.* Dejaki pytannja nedijsnosti pravochyniv v konteksti sudovoi' praktyky / A. Guk [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2364/Huk_Deiaki%20pytannia%20nediisnosti%20pravochyniv%20.pdf;jsessionid=4802655B88A3B0DF989ABE7C6F053029?sequence=3

2. *Gospodars'kyj kodeks Ukrainy vid 16 sichnja 2003 r. № 436-IV* // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2003. – № 18. – St. 144 [zi zmin. ta dopov.].

3. *Cyvil'nyj kodeks Ukrainy vid 16 sichnja 2003 r. № 435-IV* // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 2003. – № 40. – St. 356 [zi zmin. ta dopov.].

4. *Davydova I. V.* Nedijsnist' gospodars'kogo dogovoru za zakonodavstvom Ukrainy / I. V. Davydova // Porivnjal'no-analitychne pravo. – 2014. – № 2. – С. 107-110.

5. *Pro dejaki pytannja vyznannja pravochyniv (gospodars'kyh dogovoriv) nedijsnymy: postanova Plenumu VGSU vid 29 travnja 2013 r. № 11* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13>

6. *Smola S. V.* Vyznannja nedijsnym pryppenogo pravochynu: analiz praktyky vyshhyh sudiv / S. V. Smola [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/279659/>

7. *Podoljak S. A.* Neukladenist' gospodars'kyh dogovoriv – pogljad zbliz'ka / S. A. Podoljak // Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava. – 2009. – № 2. – С. 151-154.

8. *Pryluc'kyj R. B.* Shhodo problemy vyznannja gospodars'kyh dogovoriv nedijsnymy / R. B. Pryluc'kyj, A. A. Zernychenko // Jurydychna nauka. – 2014. – № 2. – С. 51.